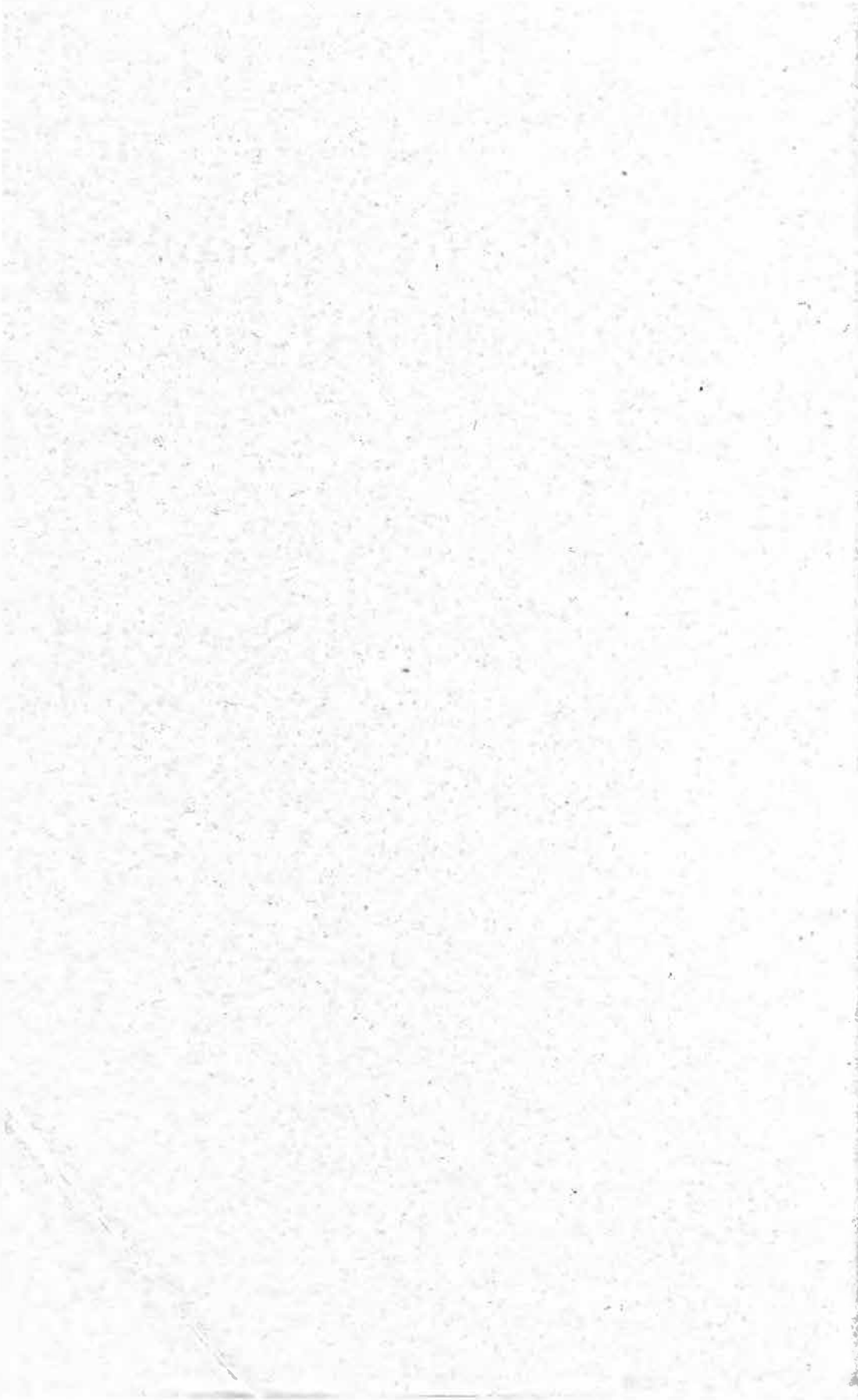

**A DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS
EGYHÁZKERÜLET LEVÉLTÁRA**

ÍRTA

TÓTH ENDRE

BUDAPEST, 1939.

A DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET LEVÉLTÁRA

ÍRTA

TÓTH ENDRE

BUDAPEST, 1939.

Különnyomat a
„LEVELTÁRI KÖZLEMÉNYEK”
1938. tizenhatodik évfolyamából.

A kiadásért felel: Tóth Endre

14392 Sárkány Nyomda R.-T. Budapest, VI., Horn Ede-utca 9. Tel.: 122-190.
Igazgatók: Dr. Wessely Antal és Wessely József.

A dunántúli református egyházkerület levéltárának keletkezése kimutathatólag a 18. század második felére esik. Az 1765. évi adászteveli egyházkerületi közgyűlésen, Torkos Jakab superintendenssége alatt hozták meg ugyanis a következő határozatot: „*Hogy a ven. superintendentiának dolgai rendesebben és helyesebben folyhassanak, elvégeztetett, hogy a v. superintendia számára egy téka csináltassék, melynek a tractusok számjok szerint legyenek fiókjai, melyekben a tractusok levelei, mint valami archivumban conserváltassanak, nem különben a missilis, de közjóra célozó leveleknek legyen benne valamely repositoriuma.*”¹ Ez a kezdet: egy téka kilenc fiókkal. S az első rendezési elv: az iratoknak egyházmegyék szerint való osztályozása.

Ettől kezdve az *archivum* szó nem fordul elő a kerület jegyzőkönyveiben egészen 1808-ig, amikor a szilasbácsi közgyűlésen bemutatják a pápai collegium archivumának jegyzékét s ezt a jegyzékét a superintendia archivumába helyezik el. Tehát a levéltár megvolt. S ettől kezdve sokszor van szó róla, hogy gyűlésen elhangzott beszédeket, jegyzőkönyveket vagy nyugtákat a levéltárban helyeznek el.²

Az egyházkerületi levéltár jelenlegi helyiségében van egy szekrény, mely a következő felírást viseli: „*Episcopo Josepho Tóth Pápai Archivum V. Superintendent. Transdanubianae Anno 1817.*” A szekrény keményfából készült, a betűk bevésettek és pirosra festettek. Felső része dupla ajtós s belül 10 fiókra oszlik, az egyes fiókokon az egyházmegyék nevei vannak bevésve, az alsó legnagyobb felírás nélküli. A szekrény alsó fele, mely polccal két részre oszlik, bizonyára a jegyzőkönyvek számára készült. E

¹ Egyházkerületi jegyzőkönyv. (Ker. jzkv.) 1765. — 4. sz.

² Ker. jzkv. 1808. — 19.

szekrény valószínű utóda az 1765-i tékának, mely ötven év alatt a püspöki székhely változása szerint, megjárta a fél egyházkerületet. Tevelről Pápára, majd Halász József püspöksége idején Kocsra, Kármán József idején Losoncra s onnan Dádra került a püspöki székhellyel s Tóth Pápay József ez utóbbi helyen csináltatta az új szekrényt. Kéves-sel később, hogy ez elkészült, újabb jegyzőkönyvi határozatban találkozunk a levéltárral. A mezőszentgyörgyi gyűlésen ugyanis 1821-ben a következő határozatot hozták: „*Generalis notarius (t. i. Tóth Ferenc) jelentette, hogy nem lévén az az előtt való időkben a superintendenciának archivuma, minekutána már a superintendencia számára egy almáriumot csináltatott, akarná abba a superintendenciát illető és a gen. notarius kezén álló minden irásokat chronologiai rendbe és egy készitendő s a superintendenciának bemutatandó series szerint elrendezni, hogy ennél fogva egy rendbevetett notariale archivuma lenne a superintendenciának.*”³

Ha még feltesszük is, hogy az említett 1817-es szekrény azonos a Tóth Ferenc által itt említett almáriommal, mégis feltűnő, hogy ez a határozat kifejezetten arról beszél, hogy a kerületnek eddig nem volt levéltára. Jóllehet a fentebb felsorolt adatok az ellenkezőről győznek meg, mégis így érthetjük meg, hogy Liszkay József az utóbbi határozat alapján — s a többiek ismerete nélkül — írhatta, hogy a dunántúli kerületi levéltár felállításának eszméjét „*először Tóth Ferenc pendítette meg 1821-ben.*”⁴

Tóth Ferenc eme vállalkozása azonban mindenesetre új lendületet adott a levéltár ügyének. Annál is inkább, mert nem elégedett meg a főjegyzői iratoknak időrendbe szedésével és katalógizálásával, hanem tervbe vette egy olyan levéltárnak a felállítását is, ahol nem pusztán a kerületi ügyiratok nyerne elhelyezést, hanem egyebek is, amelyek történeti becsűek. 1823-ban a levéltárnak ajándékozta Gál Imre gazdag kánongyűjteményét, a bugyi konferencia aktáit, a bodrogkeresztúri kongresszus, a budai és pesti zsinatok iratait s egy iskola ügyben II. Józsefhez intézett folyamodást.⁵ Ezzel Tóth Ferenc példát akart adni

³ U. o. 1821. — 142.

⁴ Liszkay József: A dunántúli ref. superintendencia levéltára. Prot. Egyh. és Isk. Lap 1877. 948. l. — Liszkay József: Nagy papok élete. Prot. theol. kv. IX. kötet 17—18. l.

⁵ Ker. jz. 1823. — 50.

s kérte is a kerület tagjait hasonló adakozásra. 1824-ben a veszprémi egyházmegye be is adta a kerületi levéltárnak az eddig őrizetében levő igen becses jegyzőkönyvet. „A veszprémi ven. tractus — mondja a jegyzőkönyv — ajándékozott a superintendentia archivumának egy ily titulusú protocollumot: *Protocollum ecclesiarum juxta confessionem Helv. reformatarum in Dioecesi Veszprimiensi, mely kezdődik 1693-ik és megy 1739-dik esztendeig s magában foglalja az akkori pápai superintendentiának és különösen a veszprémi és peremartoni tractusoknak gyűléseit, mind addig, míg a csallóközi és pápai superintendentiák összeolvadtak, a könyvnek első oldalára Csuzi Cseh Jakab superintendens így írván magát oda: J. C. C. superintendens mpr. 1694. Tandem meminisse juvabit,- és a pápai Ven. tractus pecsétjét is neve alá odaütvén*“⁶

Szorgalmazta Tóth Ferenc az egyházmegyék levéltárának a felállítását is. Sürgetésére e levéltárak iratanyagát csakugyan összeszedték és a róluk készített katalógusokat mindegyik beküldte a kerület levéltárába.⁷

A kerületi levéltár katalógusát azonban Tóth Ferenc maga nem készítette el. 1824-ben azt ígérte, hogy majd ha több olyan adományt is nyer az archivum, mint amire már példa volt „*annak elenchusát elkészíti és az ajándékozók nevével együtt bemutatja.*“⁸ De a következő néhány év olyan változásokat hozott a kerület életébe, hogy Tóth Ferenc ígért munkáját már nem készíthette el. Tóth Pápay József halála után 1827-ben Tóth Ferencet választották püspökké s ettől kezdve addigi nagy tudományos munkásságát megbénította az egyházigazgató munka. De a levéltár sorsáról továbbra is igyekezett gondoskodni. 1827-ben a püspöki levéltárat Dadról Pápára szállíttatta⁹ s az egészet — 1774-től kezdődőleg voltak ott iratok — az általa eddig kezelt levéltárba helyezte el. Az átszállított anyagnak a katalógusát maga állította össze. De hogy az általa eddig kezelt levéltárban milyen iratok voltak, arra nézve csak ennyit mond a jelentés: „*...az előttem volt gen. notarius úr padlásán találtatott superintendentiális iratok összeszedettvén, abban az 1794-dik eszten-*

⁶ U. o. 1824. — 27.

⁷ U. o. 1824. — 39., 1825. — 36., 1826. — 24.

⁸ U. o. 1824. — 38.

⁹ U. o. 1827. — 6.

*dőtől fogva volt sup. gyűléseknek actáit esztendőről esztendőre, mint következtek elraktam...*¹⁰

Igy került össze a két külön kezelt levéltár, a régi superintendentiale archivum s a Tóth Ferenc által létesített notariale archivum. De a levéltár további rendezéséről is gondoskodni akart Tóth Ferenc. Indítványára 1828-ban egy egész társaság vállalkozik a lajstromozásra: Vecsei Ferenc, Kolmár János, Őri Gábor, Szép Abrahám, Sebestyén Gábor, Őri László és Zsoldos Ignác, mind csupa tekintetes urak, egyik sem lelkész, akiket felkérnek a levéltár rendezésére, s e munkára önként ajánlkozik Horváth János kerületi assessor, egyébként „a gróf Zichy familiának archivariusá.”¹¹

Tíz év telik azután el s a levéltár még sincs katalógiázva. A jegyzőkönyvek szerint ennek az volt az oka, hogy „a megkért és kinevezett deputatus urak közül némelyek mint conscriptorok távol voltak, mások hivatalos foglaltságok miatt rá nem értek.”¹² Tíz évig ismétlődik a jegyzőkönyvi határozat, hogy a superintendencia a jövő gyűlésre elvárja a jelentést, hiába. 1837-ben aztán újra komolyabbra fordul a kérdés. Ebben az évben, Pázmándy Dénes főgondnok beiktatása öröme Tóth Ferenc egy igen értékes sorozatot ajándékoz a levéltárnak és pedig az 1612 óta kiadott különböző dunántúli papi diplomákat.¹³ Ezt az alkalmat aztán felhasználja arra, hogy a kérdést újra napi rendre tűzze. „A superintendencia levéltárának rendbeszedése és laistroma elkészítése régi óhajlás lévén és az most is szóba jöven, felszólítottatott erre Horváth János assessor úr, hogy azt elkészíteni ne terheltezzék.”¹⁴ A következő évben a levéltár rendezése Pápán és az egyházkerületi főjegyző székhelyén, Balatonfüreden valóban megindult. A munkára 1839-ben Horváth mellé Török József fiskálist és Rózsa Dániel kollégiumi pénztárnokot is felkérték,¹⁵ de sok eredményt most sem értek el. Az időközben elhalt egyházkerületi főjegyző-keze alatt tíz év folyamán felgyűlt iratokat Füredről Pápará szállították s erről a tíz évi anyagról katalógust is készítettek. Majd 1841-ben újabb kísérlet történik a ren-

¹⁰ U. o. 1827. — 6.

¹¹ U. o. 1828. — 80.

¹² U. o. 1829. — 52., 1830. — 51.

¹³ U. o. 1837. — 10.

¹⁴ U. o. 1837. — 28.

¹⁵ U. o. 1839. — 77

dezésre: az akkori kerületi gyűlésen „*Mórocza Dániel táblabíró úr a levéltár rendbeszedésére, az irományoknak tárgy és betűszerinti lajstromozására megkérte.*“¹⁶ S úgy látszik, ezúttal nem eredménytelenül, mert a következő évi balatonfüredi gyűlés jegyzőkönyvében olvasható, hogy Mórocza Dániel „*1814-ig elkészített munkáját a közgyűlésnek beadta.*“¹⁷ A munka további folytatására azonban nem vállalkozott, s megbízásáról leköszönt.

Mórocza munkája az eddigi meddő kísérletezések után méltán felkeltheti az érdeklődést. Említettük, hogy Tóth Ferenc a levéltár rendezésének elvéül a kronológikus elrendezést választotta. Mórocza viszont a megbízást az „*irományoknak tárgy és betűszerinti lajstromozására*“ kapta. Jóllehet csak *lajstromozásról* van szó, ez végrehajtva mégis magában foglalta volna a tárgy szerint való valóságos elrendezést, újraosztást, mely a már megkezdett időrendi elrendezéssel szemben semmi esetre sem lett volna szerencsés. Lajstromot azonban a levéltár anyagában ez időből nem találhatni, találhatni ellenben egy kézírású könyvet, melynek ez a címe: „*A főtisztelendő dunántúli Helu. conf. tartó egyházkerület jegyzőkönyvei első darabjának tartalma.*“ A 86 nagy oldalra terjedő munka a második jegyzőkönyv tartalmát is magában foglalván, egészen az 1814. évi júniusi kerületi gyűlésig halad. Minden ok megvan rá, hogy a munkát azonosnak tekintsük az 1842-ben bejelentett „*munkálattal*“ és bemutatott lajstrommal. Lényegében Mórocza így is az eredeti megbízásnak tett eleget, de a megoldás formailag mégis megmásult. Mórocza megbízása úgy szólt, hogy az iratok lajstromozását akként végezze el, hogy „*az illető irományokat csomóként téritvény mellett átvévén, saját lakhelyén munkálatait elkészítse, ennek bevégeztével az irományokat levéltárba visszaadja.*“¹⁸ E tág megbízást Mórocza úgy végezte el, hogy az egyházkerületi közgyűlések jegyzőkönyvéből minden egyes jegyzőkönyvi pontnak tartalmát lejegyezte s mellé odairta, hogy a levéltárban hány darab akta vonatkozik erre a jegyzőkönyvi pontra. A könyv oldalai a következő rovatokra oszlanak: 1. lapszám, 2. év, 3. jegyzőkönyvi pontszám, 4. tárgy, 5. kapcsolatos darabok. Vég-eredményben tehát sem „*betűszerinti*“, sőt még szorosan

¹⁶ U. o. 1841. — 6.

¹⁷ U. o. 1842. — 44.

¹⁸ U. o. 1841. — 6.

„tárgyi” lajstrom sem készült, de az eredmény mégis nagy, mert a levéltár nagyobb része könnyen kezelhetővé vált. Kár, hogy azután e rendszer keretei szétbomlottak s Móroczva segédkönyve ma csak a kerületi jegyzőkönyvek használatánál nyújt nagy könnyebbséget.

A kerület Móroczva Dánielt a munka folytatására is felkérte, ezt azonban nem vállalta. Ellenben az 1843-i kerületi gyűlés elé azzal az indítvánnyal lépett, hogy az egyházkerület válasszon rendes levéltárnokot, mert az egyre szaporodó levéltári anyag megkívánja nemcsak a a korábbi iratanyag rendezését, hanem az újonnan bekerülő iratok rendben tartását is. A kerületi gyűlés elfogadta Móroczva indítványát s megválasztotta levéltárnoknak Széki Bélát, a „*ker. főiskolában az egyházi tanulmányok rendes oktatóját*”. Évi tiszteletdíjat is rendelt számára: 100 váltóforintot. Sőt azt is kimondta, hogy „*a levéltár befogadására a főiskolai épületben gondosan kiválasztott egy alkalmas szoba illő készüléttel láttassék el.*” Esküformát is készítettett a levéltáros számára s feleskéséről is intézkedett.¹⁹

Mindez már 1843-ban! Sajnos, hogy csak papíroson ilyen szép. Az ügyben mindenesetre Tóth Ferenc intézkedő szelleme érzik. Utolsó évét élte ekkor a nagy superintendens s talán a levéltárt illető végrendeletét foglalják magukba ezek az intézkedések, amelyekkel végleg biztosítani akarta a levéltár sorsát. De halála mégis korábban jött, semmint tervét a levéltár anyagát illetőleg, megvalósíthatta volna. Nagy értékű kéziratgyűjteménye felől nem intézkedett s így az, bár jó helyre, a Nemzeti Múzeumba került, a levéltár olyan — épen a kerület sorsával szoros vonatkozásban álló — gyűjteménytől esett el, mely jelentőségét túlemelte volna a kerületi határon. Tóth Ferencről szinte túlzás nélkül mondhatta Liszkay: „... szélesen terjedt ismeretsége, ügybuzgalma s minden irányban kibocsátott felhívása folytán szépen növekedett számban s beltartalomban e zsenge intézet, melynek osztályait ő mint gondos kertész féltett növényeit folyvást kellő figyelemmel s kiváló gonddal rendezett, ápolt s takargatott...”²⁰

Halála után a leltározással kapcsolatban a kerületi közgyűlés újra foglalkozott a levéltár ügyével. Az 1844-i várpalotai gyűlésen Eöri Szabó Gábor segédgondnok beadta

¹⁹ U. o. 1843. — 31.

²⁰ Liszkay: i. m.

a pápai paplakban levő kerületi levéltár almáriumának kulcsait s ezt az alkalmat használta fel a gyűlés ama határozat kimondására, mely szerint: „...ezen archivum maradjon eddigi helyén, Pápán, a rendes superintendens választásáig s összeírására egy bizottság küldetik ki, kik az almáriumot lezárják s lepecsételjék s majd akkor nyissák fel, ha az új superintendens átveszi a levéltárat.”²¹

Ez a határozat már nincs összhangban sem a nagy püspök intencióival, sem a kerület 1843-i gyűlésének határozatával. Hiszen ott az állandó székhely gondolata jutott kifejezésre s itt most mégis a továbbszállításról, a levéltár állagára nagyon káros lehetőségről van szó. Aminthogy 1845-ben a levéltárat el is szállítják Kocsra, az új superintendens: Nagy Mihály székhelyére, majd rövidesen Komáromba, ahová Nagy Mihályt lelkésznek választják! S így a kerületnek megint nincs állandó levéltára. Külön kezelik újra a püspöki s külön a főjegyzői iratokat, amivel különösen ez utóbbiakat tették ki nagy viszontagságoknak. A püspöki székhely ugyanis ezután már egészen a világháború végéig nem változott meg s így a püspöki levéltár is állandó helyhez jutott Révkomáromban, a főjegyzői irattár azonban a kerületben igen gyakran vándorolt!²²

Azután másfél évtizeden át nem hallani a levéltárról. Liszkay József ezt jegyzi fel a levéltárnak Tóth Ferenc halála utáni sorsáról: „...halálával elakadt az okmányok gyűjtése, sőt a folyó ügydarabok rendezése is...”²³ Sajnos, ekkor a nemzet életében még sokkal szomorúbb dolgok is történtek s nem csoda, ha ezekben az években az ilyen ügy elaludt.

1860-ban, a pátens-küzdelmek idején lángol fel újra a múlt s a jövő iránt köteles érzés és ebben az évben határozat születik arról, hogy az 1860. január 10-i miniszteri rendeletre adott egyházközségi nyilatkozatok az utókor számára leendő megőrzés végett a levéltárban való elhelyezés céljából a superintendensnek megküldessenek.²⁴ Ezután a kiegészítésig megint nem esik szó a levéltárról.

Amikor 1868-ban Nagy Mihály superintendens a révkomáromi kerületi gyűlésen előlerjesztést tesz egy irattár létesítésére, a gyűlés ezt mint „kezdeményező lépést”

²¹ Ker. jzkv. 1844. — 3., 8.

²² U. o. 1860. — 17.

²³ Liszkay: i. m.

²⁴ Ker. jzkv. 1860. — 16.

fogadja, mintha a kerületnek soha sem lett volna levéltára. Érdekes itt Nagy Mihály indokolása: „*az újabb időben tetemesen szaporodott az egyházkerületi ügyiratok mennyisége, ezek célszerű kezelésének s általában a hivatalos ügykezeléssel annyira fontos rendbentartásnak szüksége egyaránt nélkülözhetetlenné teszik egy irattárnak jövőre leendő rendszerezését.*”²⁵ Huszonöt év telt el Tóth Ferenc halála óta. Az a szellem, amit az ő történeti érzéke a levéltár létesítésével s abban történeti anyag összegyűjtésével belevitt a köztudatba, teljesen gyakorlati érdekűvé törpül. A hivatalos ügykezelés szempontja a döntő csupán.

Az egyházkerületi közgyűlés azonban messze kiható szempontúvá szélesíti ezt az indítványt. Mindenek előtt, mivel a gyűlés már végefelé járt és sokan eltávoztak arról, nem akar belemenni az ügy tárgyalásába, hanem „*az e tárgyban felmerülő részletesebb kérdések, szintűgy a levéltár felállításához szükséges helyiségre mint a kezelési teendők közelebbi megállapítására nézve*” az ügyet a következő gyűlésre halasztja.²⁶

Ezután évekig foglalkoztatta e tárgy a gyűléseket és bár egyik gondolat másikat termelt, a megoldás sokáig késett. Szóba került a levéltár létesítésével kapcsolatban állandó helyen való elhelyezésének, egyszersmind a kerületi gyűlések, majd a püspöki székhely állandósításának a kérdése is. Székesfehérvárott alkalmas ház is kínálkozik megvételre e célok megvalósítására.²⁷ S még mindig húzódik a dolog, mikor 1872-ben Széki Béla pápai lelkész s kerületi főjegyző halála újabb fordulatot ad az ügynek. Eddig is szokásban volt, hogy főjegyző-változáskor az új főjegyzőnek leltár mellett adták át az iratokat, most azonban — épen a négy év óta húzódó tárgyalások következtében — ez az átvétel egyéb intézkedéseket is létrehoz. A Székinél levő iratokat nem az új főjegyző, hanem Tarczy Lajos és Rózsa István főiskolai tanárok veszik át s helyezik el a főiskolai könyvtárban.²⁸ Így visszamenőleg 1820 tájától kezdődőleg kerülnek be az iratok a könyvtárba. A következő évben pedig a kerületi gyűlés utasítja Rózsa Istvánt az iratok rendezésére s egyuttal újból szor-

²⁵ U. o. 1868. — 22., 248.

²⁶ U. o. 1868. — 22., 248.

²⁷ U. o. 1869. — 66., 205. 1870. — 64., 211. 1871 — 66., 164., 251.

²⁸ U. o. 1872. — 72.

galmazza alkalmas levéltári helyiség szerzését.²⁹ 1874-ben Rózsa már be is adja az általa rendbeszedett iratok jegyzékét. A kerületi jegyzőkönyv szerint rendbeszedte az aktákat 1814-től kezdődőleg 1871-ig. Az akták közt volt ezenkívül az u. n. „Superintendentiális matricula” melybe az 1823-ban működő lelkipásztorok s az azóta felszenteltek jegyezték be rövid életrajzukat. Továbbá királyi rendeletek, a veszprémi egyházmegye díjlevelei s több nyomtatott munka. Jelentése végén Rózsa megállapítja, hogy *„ezen becses okiratokat magában foglaló s egykoron a dunántúli reformált egyházkerület történelmét híven visszatükröző levéltár nem részesült az öt méltán megillető gondozásban.”*³⁰

A jelentéssel kapcsolatban a kerületi gyűlés ki mondja, hogy mivel a kerületi levéltár egy része Komáromban, másik része megint máshol van, az összes iratok *„szedessenek össze, Pápára szállitassanak s míg helye lesz, ideiglen Pápán legyen, ahol rendezni lehet.”* Az így egy helyre kerülő levéltári anyag rendezésére pedig felkéri a gyűlés Szekeres Mihály takácsi lelkészt.³¹

Szekeres lelkesen fog hozzá a rendezéshez s már az 1874-i őszi kerületi közgyűlésre jelentést is ad be munkájáról. Ekkor ugyan a komáromi rész még nincs Pápán — csak két év múlva foganatosítják a kerületi határozatot — így Szekeres rendezése csupán a Székitől átvett s az új főjegyző, Kacsóh Lajos által felküldött iratok rendezésére szorítkozott. Az iratokat az okollégiumba szállította át s ott a régi könyvtári helyiségből átalakított széniori lakás egyik szobájában helyeztette el. A rendezésben visszafelé haladt, 1873-tól 1869-ig. Az ez évi jegyzőkönyvi okmányokat rakta rendbe *„és pedig naplószerűleg, hogy a késő kor is használhassa. Minden egyes közgyűlés jegyzőkönyve külön 2—3 nagy ívből álló, tentával homlokozott és vonalzott naplót nyer. A napló homloka minden lapon a közgyűlés helyét, idejét mutatja. A napló első függélyes vonalába jő a jegyzőkönyv száma egymásután folyólag, még azé is, melynek most okmánya nincs, mert megkerülhet, második helyre a jegyzőkönyvi szám rövid kivonatos tartalma, — ezután sorba jő a mellékelt okmányok mennyisége, végre a jegyzések rovata, hol az egymásból folyó, egymáshoz tartozó, egymást ki-*

²⁹ U. o. 1873. — 20.

³⁰ U. o. 1874. — 63.; Rózsa jelentése, 1874. május 30.

³¹ U. o. 1874. — 64., 65.

*egészítő jegyzőkönyvi számok, lásd itt és ott, megjegyez-
tetnek, — úgy hogy egy napló szám egy bármily hosszú
időig évekig húzódó ügghöz is elvezet láncolatban.*³²

Ilyen napló azonban ma nem található a levéltár-
ban. Valószínű, hogy e néhány évi naplót a főjegyzői vagy
a püspöki hivatal használatba vette s azután elkallódott.
A kerület egyébként helyeselte Szekeres rendezési mód-
szerét s egyben bizonyos intézkedéseket is tett, amelyek-
ből már a levéltárnak mint intézménynek a helyzete bon-
takozik ki. Így utólag kimondta, hogy a Komáromban levő
iratanyag szállíttassék Pápára, s az egyeseknél bármi cí-
men levő anyag is gyűjtessék össze; ezentúl a levéltár-
ból iratokat kiadni csak az egyházkerületi közgyűlésnek
legyen joga. Továbbá arról is intézkedett, hogy az iratanyag
célszerűbb megőrzése céljából karton borítékokat készít-
senek.

Szekeres Mihály a rendezést azután még három évig
folytatta. Működésének eredményeképen a levéltár vég-
leges helyiséghez jut az ókollégium kapu-melletti szoba-
jában s az iratokat karton tokokba helyezik.³³ Bekerült a
levéltárba a Nagy Mihály püspöknél volt levéltári anyag
is, amit viszont Kis Gábor tatai esperes vett át, rakott
rendbe s leltározva Pápára szállított.³⁴ Három év múlva
aztán Szekeres arra való hivatkozással, hogy az 1874-ben
kapott megbízatásának eleget tett, rendezési megbízatá-
sáról lemondott.³⁵ Lemondásával egyidejűleg Pap Gábor
püspökhöz is levelet intézett. Az ebben foglaltak bizo-
nyos háttérrel adnak e lemondáshoz. *„En magamat illetve
örömet áldozom fel időm s munkámat a ft. egyházkerület
ezen kincse őrizése s rendezésének, mégis... alázatos ké-
résem odaterjed, hogy már csak az anyagi felelősség te-
kintetében is kegyeskedjék kieszközölni egy felelős levél-
tárnoki állomás felállítatását és díjazás tekintetében az
1843 : 31. sz. határozat alkalmazását. A főtiszteletű egy-
házkerület bölcsessége ha csekélységemen kívül találja
fel az illető alkalmas egyént, aminthogy fel is találja, én
az eddigi bizalom és kegyet megköszönve, minden órá-
ban kész vagyok az átszámolásra... annál is inkább, mi-*

³² U. o. 1874. — 249; Szekeres jelentése, 1874. szept. 8.

³³ U. o. 1875. — 66., 232., 1876. (tavaszi) — 64., 78., (ősz) —
77., 114.

³⁴ U. o. 1876. — 45.

³⁵ U. o. 1877. — 78; Szekeres levele a ker. gyűléshez 1877.
május 5.

*vel megbízatásom lejárt... s e nagybecsű, hála-ra kötelezett megbízatáson túl menni tilt a törvény tisztelete, tilt az önérzet szava.*³⁶

A levél szavaiból kitetszik, hogy Szekeres, bár önzetlenül és nagy munkát végzett a levéltár rendbeszedése körül, épen levéltári munkája közben felfedezvén a kerület 1843-i határozatát, a további rendezés munkájára csak mint rendes levéltárnok vállalkozott volna. És bár a levélből kitetszőleg számított is arra, hogy a kerület őt fogja megválasztani levéltárnoknak, mégsem úgy történt. 1877-ben a kerület megköszönte eddigi fáradozásait, részére 100 frt. tiszteletdíjat szavazott meg s lemondását elfogadva, rendes levéltárnoknak évi 50 frt. tisztelddíjjal Vikár Kálmán főiskolai tanárt választotta meg.³⁷ A kerület választása természetes volt. Szekeres nem Pápán lakott s a rendezésre Takácsiból járt be eddig is, Vikár viszont mint pápai főiskolai tanár könnyebben elláthatta a rendes levéltárnoki teendőket.

Vikár 1890-ig volt levéltárnok. Feladata a levéltárba évenként bekerülő anyag rendbeszedése és elhelyezése volt. Működése idején 1884-ben a kerület kimondta, hogy a levéltárnok a gazdasági tanácsnak tagja,³⁸ sőt tagja az egyházkerületi gyűlésnek is, de az utóbbinak csak tanácskozási joggal.³⁹ 1886-tól kezdve több kerületi gyűlés jegyzőkönyvében szó van a levéltáros kötelességeiről, és jogairól. Megállapítják, hogy *„kötelessége s tiszte a püspök megkeresésére az iratokat kezelni, joga az évi 50 frt. tiszteletdíj“*; továbbá, hogy ő tartozik szétküldeni az egyházkerületi névtárakat s a gyűlési jegyzőkönyveket.⁴⁰

A levéltárban történeti munkát végző kutatók is megfordultak azóta, hogy a levéltár rendes helyhez s állandó levéltárhoz jutott. Igaz, hogy nem sokan, de mégis voltak (pl. Kálmán Farkas, Mocos Gyula, Kis Ernő, Révész Kálmán.)⁴¹

Vikár Kálmán halála után 1890-ben a kerület Németh István főiskolai tanárt választotta meg levéltárosnak.⁴² Ő az első néhány évben nagy buzgóságú levéltárosnak mu-

³⁶ Szekeres levele a püspökhöz 1877. május 15.

³⁷ Ker. jzkv. 1877. — 78.

³⁸ U. o. 1884. — 187.

³⁹ U. o. 1886. — 82.

⁴⁰ U. o. 1880. — 38., 1886. — 82.

⁴¹ U. o. 1887. — 107., 120.

⁴² U. o. 1890. — 56.

tatkozott. 1892-ben terjedelmes jelentést⁴³ terjesztett a kerületi gyűlés elé rendezői munkájáról. Jelentéséből megtudjuk, hogy ő fedezte fel az 1817-i évszámmal megjelölt almáriumot az egyik praeparandiai teremben s ő vitette be a levéltárba, elhelyezvén abban a kerületi gyűlések kéziratos jegyzőkönyveit. Azután évszám szerint rakta rendbe a kerületi akták csomagjait. Összeszedte az egyházmegyei jegyzőkönyveket, egyházlátogatási naplókat, a különböző iskolák anyakönyvi másolatait. Azután megkezdette az iratok katalógizálását is s a legrégebbi iratoknak betűszerinti katalógusát el is készítette egészen 1820-ig. Jelentésére a kerület elrendeli a hiányzó jegyzőkönyvek és iskolai anyakönyvek pótlását, míg a túlnagyszámú kerületi jegyzőkönyvek példányait eladatni rendeli.⁴⁴

Németh István levéltárrendező és katalógizáló munkája ezzel aztán véget is ért. A levéltárnokságot ugyan 1914-ben történt püspökké választásáig megtartotta, de ettől kezdve munkája csak az időrol-időre bekerülő iratanyag elhelyezésére szorítkozott. Az egyházi közigazgatás egyéb területein jutott egyre súlyosabb elfoglaltsághoz s a pepecselő levéltári munkára többé ideje sem maradt. De az a két évi munka, amit végzett nagyjelentőségű, mégha kevés tervszerűséget találunk is benne. Jelentésében az általa követett elvet így körvonalazza: *„a katalógus készítésnél mindig tekintettel vagyok azon újabb levéltár rendezési szabályra, hogy a betűsoros katalógus egyelőre a cédula katalógust nélkülözhetővé tegye.”* Egyébként a rendezés során az összerakott kerületi gyűlési aktákat együtt hagyva, a rendezetlenek egy részét tárgyi szempontok szerint csoportosította 10 fasciculusba (pl. tanügyi, bírósági stb.) még akkor is, ha ezek egyébként a kerületi gyűlés anyagát képezték. Az általa készített katalógus csak a fasciculusokba osztott leveles anyaghoz való. És bár mindenestre több és jobb a semminél, a cédula-katalógust pótolni aligha volt képes. Legnagyobb nehézséget ennek kezelésénél az okozta, hogy a betűsor kombinálva van az évszámok rendjével, azután az akták helye a betűsoros katalógussal ellentétben tárgy szerint szerteszéjjel volt a különböző fasciculusokban. Hogy ez mit jelentett, csak egy példát említünk. A csur-

⁴³ Németh István a kerülethez, 1892. aug. 7.

⁴⁴ Ker. jzvk. 1892. — 66.

gói gimnázium gróf Festetich által kiadott alapító levele a katalógusban csak egy helyen és pedig az A betűnél található meg és pedig „*Alapítvány levél a csurgói gimnázium részére gróf Festetichtől, 1794. III. fasc. 1. szám*” címen.

De ha még ez a hiánya meg volt is az általa készített katalógusnak, hasznos munkát végzett volna a katalógizálás ilyen módon való folytatásával is. 1892-ben abbahagyta a levéltár katalógizálását. Az ő idejében kutató is csak egyetlen egy ízben jelentkezik a levéltárban⁴⁶ s 1896-tól 1914-ig a kerületi jegyzőkönyvekben a levéltárnak még csak a nevét sem említik.

1914-ben, Németh István püspökké választása után a kerület Pongrácz József teológiai tanárt választja meg levéltárnckul.⁴⁶ Mielőtt az új levéltáros megkezdhetné volna működését, a háborús viszonyok kiszorították a levéltárat 40 esztendő helyéről. A ökollegiumban a kórháznak lefoglalt főiskolai épületből kiszorult gimnáziumi osztályok nyertek elhelyezést s a levéltári helyiség is tantelemmé vált. Ekkor az egész levéltári anyagot felszállították a főiskolai épületbe s a teológia egyik kis termében helyezték el. Hovatovább azonban itt sem lehetett hozzáférni, mert ebbe a kis terembe is kórházi ágyakat helyeztek el. Ilyen körülmények között még rendben tartásról sem lehetett szó, nemhogy további rendezésről. Ugy hogy amikor 1917-ben a reformáció négyszázados jubileumán a tiszántúli egyházkerület kiállítás céljaira e levéltárból is kért anyagot, a kérésnek nem lehetett eleget tenni.⁴⁷ Az egész levéltár mindenestül hozzáférhetetlenné lett.

A háború után, 1918 novemberében a levéltár visszakerült régi helyére, az ökollegiumi épületbe. De mielőtt még újabb rendbe rakásra kerülhetett volna a sor, a levéltárnok a külföldi protestáns országokba kiküldött protestáns békedelegáció tagjaként hónapokig Hollandiában időzött. Hazatérve, mielőtt munkához kezdhették volna kitért a proletárdiktatúra, s a levéltári helyiséget az ifjú munkások foglalták le, az egész levéltári anyagot a padlásra hordatva fel. Mikor a levéltár a forradalom után újból lekerült a padlásról, alig volt többé rajta felismerhető bármiféle előzetes rendező kéz nyoma.⁴⁸

⁴⁶ U. o. 1893. — 58.

⁴⁶ U. o. 1914. — 365.

⁴⁷ U. o. 1917. — 201.

⁴⁸ Dr. Pongrácz József szóbeli közlései alapján.

Mint említettük, a püspöki irattár 1874-ig terjedő anyagát még 1876-ban Pápára szállították, de az azóta felgyűlt anyag továbbra is Komáromban maradt. Mikor Németh István püspököt 1919-ben a csehek kiutasították Komáromból, sikerült a levéltárat is átszállítani s ez ládába csomagolva a főiskola egyik toronyszobájában nyert ideiglenes elhelyezést, várva az időt és alkalmat, amikor a levéltár újra visszakerül állandó helyére.

A levéltár rendezése 1924-ben Antal Géza püspökké választása után került újból napirendre. Ezt megelőzőleg Pongrácz József a lehetőségig rendberakta a már csak halomban fekvő leveles anyagot. 1925-ben Kelemen Zsigmond nyugalmazott lelkész kapott megbízást arra, hogy a ládákban levő s 1875-től 1919-ig terjedő püspöki iratokat a toronyszobából lehordatva az iktató könyv alapján rendezze; ő ezt a munkát el is végezte, úgy hogy az iktatókönyvek alapján ez az anyag meglehetősen könnyen kezelhetővé vált. 1927-ben a püspöki hivatal Pápára költözik s ezzel a levéltáros személyében is újabb változás áll be. A szabályzat szerint ugyanis a püspöki titkár kötelessége a folyó ügyiratoknak levéltári rendezése és rendben tartása s egyszersmind ő a kerületi levéltáros is. Így, mikor a püspöki hivatal s a levéltár egy helyre került, a püspöki titkár, Fazekas Mihály veszi át a levéltárosságot is. Nem lévén azonban feladata a püspöki titkárnak a régebbi levéltári anyag rendezése, ezért a kerület 1927-ben a rendezéssel dr. Tóth Endre teológiai tanárt, e sorok íróját bízta meg. Ugyanakkor felhívta az egyházmegyéket, hogy levéltáraikat rendezzék és a kutatás számára tegyék hozzáférhetővé s amennyiben ezt megtenni nem tudják, levéltáruk régebbi anyagát helyezzék el a kerületi levéltárban.⁴⁹

Ez intézkedések alapján indult meg újból a levéltár rendezési munkája. A rendet teljesen nélkülöző régebbi anyagot évek szerint csoportosították, a pápai egyházmegye levéltára 1927-ben, a tatai egyházmegyéé 1929-ben a kerületi levéltárba került.

Jelentős fordulat következett be 1934-ben: Antal Géza a főiskola udvarán saját költségén levéltári épületet emeltetett.⁵⁰ Az egész levéltári anyagot az ókollégiumból ide szállították át s a rendezés munkája itt folytatódott tovább. Antal Géza a levéltár részére adta át ez évben

⁴⁹ Ker. jzkv. 1927. — 42. és püspöki jelentés 14—15. l.

⁵⁰ Ker. jzkv. 1933. — 12., 1934. — 11.

saját és felesége, valamint apósa igen nagy tömegű s nagy értékű levelezését is.

Ez idő szerint a levéltár egy raktári helyiségből s egy kis dolgozó szobából áll. Kutatás számára, ha nehézségekkel kell is küzdenie a kutatónak, hozzáférhető.

A levéltár anyaga a következő:

1. Közgyűlési és püspöki iratok 1700—1888.
2. Közgyűlési iratok 1889—1915.
3. Püspöki iratok 1874—1915.
4. Közgyűlési és püspöki iratok 1916-tól.
5. Főjegyzői iratok 1903., 1905—1913.
6. Főiskolai igazgatói iratok 1877-től.
7. Főiskolai igazgatótanácsi iratok 1893—1925.
8. Főiskolai gazdasági tanácsi iratok 1897—1906.
9. Főiskolai pénztári iratok 1812—1904.
10. Parochiális Könyvtári iratok 1912—1914.
11. Információk a losonci iskoláról 1812—1870. (tanárok, diákok létszáma, névsora, végzett anyag.)
12. Relációk a pápai iskoláról 1819—1884.
13. Információk a csurgói iskoláról 1820—1873.
14. Relációk a komáromi iskoláról 1819—1844.
15. Papnövendékek, bölcsészek, jogászok osztályzatai 1872-től. (Pápa.)
16. Lelkészvizsgai dolgozatok.
17. Mihályházi tűzkárosultak segélygyűjtésére vonatkozó iratok 1898.
18. Egyházi épületek tűzbiztosítására vonatkozó iratok 1897.
19. Kimutatás az egyházkerületben tíz év alatt történt születésekről és halálozásokról 1888.
20. Lelkeszi és tanítói díjlevelek 1812, 1815, 1816, 1871, 1918.
21. Kerületi lelkészgyámolda iratai 1906.
22. Kongrua ügyre vonatkozó iratok 1900.
23. Népiskolai tankönyvpályázatra beadott munkák.
24. Püspöki hivatali iktatókönyvek 1855-től.
25. Esperesi egyházlátogatási jegyzőkönyvek 1815-től.
26. Egyházmegyei gyűlési jegyzőkönyvek 1815-től.
27. Egyházkerületi gyűlési jegyzőkönyvek 1711-től.
28. Kánongyűjtemény. (U. n. Gál Imre-féle kánontár.) „...melyben foglaltatnak azok a legrégebbi formulák melyekkel éltek a XVII. századbeli superintendensek az új prédikátoroknak a superintendencia gyűlésén lett fel-

szenteltetések alkalmatosságával Pathai Istvánnak azon 1612. eszt. táján készült énekével együtt, melyet ezen consecratio alkalmatosságával az egész gyűlés énekelni szokott". Továbbá az 1567. debreceni, az 1595. felsőmagyarországi, 1612. köveskúti, 1567. hercegszöllősi, 1577. debreceni, 1587. Beythe-féle csepregi, 1598. soproni, 1559. zürichi, 1611. nagyszombati, 1625. komjáti, 1610. tolnai kánonok. „Vagynak még itt a superintendentiát illető s több rendbeli történetekről szóló jegyzések és a pápai tractusban ordináltatott papoknak nevei, valamint a superintendentiában levő tractusoknak és ekklesiáknak névszerént való feljegyzése, mely 1732-dik esztendőben történt.”⁵¹

29. Papi diplomák gyűjteménye 1612—1837-ig (10 darab, részben eredetiek, részben hiteles másolatok.)

30. Kanizsai Pálfi János eredeti leveles könyve 1611—1638.

31. *Protocollum hoc Kis Comarino Sz. Grothiense renovatum. Catalogus infantum in praesidii Kiskomariensis ecclesia, per venerabilem virum D. Stephanum Pathai superintendentem eiusdemque ecclesiae pastorem, baptizatorum Anno Domini 1624.*

32. *Ordo et numerus ecclesiarum Helveticae Confessionis addictarum, in Senioratu Levensi in Comitatus Bars. et Honth. existentibus. Anno Domini 1655. die. 7. Maii.*

33. *U. az. Renovatus vero Die 4. Apr. Anno 1712. per me Samuelem P. Kocsis ordinarium fratrum seniore.*

34. *Protocollum rerum memorabilium, semel pro semper observandarum. In quo tam legitime edicta, juxta canones et Sacrae Scripturae quam unanimi consensu conscientiose deliberata, contra et erga ecclesias, earundemque ministros Helv. Conf. in Districtu Cotmitatus Bars., partiumve Honth. 1688—1785.*

35. *Matricula Scholae Reformatorem Comaromiensium, quam industria sua et expensis propriis Egregius Michael Kökényessy fieri curavit, praeter compactionem quam Egregius Junior Petrus Sátor in eandem Scholam pio et zelo praestitit Anno MDCCLII Die 12. Martii. — A történet naplószerű leírása kezdődik 1672. jan. 27-én s 1808-ig tart.*

36. *Protocollum Ecclesiarum juxta Confessionem Hel-*

⁵¹ Tóth Ferenc beadványa. Ker. jzkv. 1823. — 49.

veticam Reformatarum in Dioecesi Veszpremiensi 1693—1748. — A végén „In negotio religionis” címen kir. rendeletek stb.

37. *Collectiones nonnullarum Instantiarum in negotio Religionis ad Thronum Regium de genu exhibitarum. Ac Resolutionum Regiarum in praemisso negotio emanatarum tam idealium ac normativarum, quam et in specialibus casibus interventarum 1701—1802.*

38. Pető György pápai egyházmegyei lelkész feljegyzései 1709—1749-ig. „... magában foglalja Pathai Istvánnak és Kanisai Pálfi Jánosnak egy igen régi kéziratban álló s abból ebbe újra leírt leveleit... az 1—169 lapokon sokféle olvasás után tett jegyzések vannak, a 170—189-ig a pápai esperestségbeli ekklésiáknak régibb prédikátorainak s oskolamestereinek 1650. esztendőben öszveírt conventioi. 190—199-ig megíratattak ezen dunántúli superintendentiában levő tractusokbéli és még 1732-ben fennálló ekklésiák prédikátoraikkal és oskolamestereikkel együtt, valamint 1732-ben elkezdett üldözések, erővel elvett reformata és evangélika ekklésiák az azokból kivert papok neveikkel együtt. A 199—201-ig Bőjtke István superintendens által hozott canonokat és még a felső Magyarországon 1595-ben készült canonokat is. A 203—219-ig fel vannak jegyeztetve ezen superintendentiának 1745-ben hozott deák és magyar nyelven tett végzései. A 233. oldalon kezdődik a már fentebb írt régi kéziratok újonnan való leírása... szólván a legutolsó levél tul a tiszai püspöknek Körösszegi Istvánnak, melyet írt Kanisai Pálfi János 1636-ban a Mezölakon tartott consistoriumból. Nevezetes ezen levél után felírt esküvése a török császárnak, melyet Bethlen Gábornak adott és tett 1620. esztendőben.”⁵²

39. I. *Acta Bodrogeresztoriensia. Anno 1734.* — II. *Acta Bugyiensia. Anno 1773.*

40. A szentgáli községet illető 1817. felségparancs... a nemes helység jussainak védelmére szolgáló és a vármegye levéltárában található iratok hiteles formában való kiadására. — 1764—1822.

41. A veszprémi tractus jegyzőkönyvének kivonása ABC rendi szerint. 1782—1829.

42. II. József türelmi rendelete, valamint az azzal

⁵² Tóth Ferenc bejegyzése a könyv első lapján.

kapcsolatos főleg bars- és hontmegyei vonatkozású kérvények és leiratok, 102 drb.

43. A pápai collégium fundatióinak laistroma. 1790—1820-ig tett alapítványok okmányainak másolatai, 48 drb.

44. Jegyzőkönyv melybe a venerabilis Dunántúl való superintendentiának, kezén megfordult jövedelmeit és költségeit beírta Tóth P. Pál 1790-dik esztendőtol fogva. Az 1815-dik esztendőben Aranyoson tartott generális gyűlés idejétől fogva folytatta Kolmár József. — 1823-ig.

45. A Dunántúli evangelico reformált hitvallású egyházkerületben papi szent hivatalra időnként felavatott új lelkészek névsorának, tanjegyeinek és megvizsgáltatásuk évének s a vizsgáló bizottmány hivatalos jelentésének jegyzőkönyve. — 1850—1854., 1856—1862., 1864—65., 1867., 1883—1889-ig.

46. Pap Gábor püspöki levelezése, II—IV. kötet. (az I. hiányzik.) A II. kötet 1878. okt. 26-tól 1882. ápr. 5-ig 269 drb., a III. kötet 1881. május 2-től 1889. aug. 18-ig 394 drb., a IV. kötet 1889. aug. 30-tól 1895. okt. 6-ig 229 drb. levelet tartalmaz.

47. Antal Gábor püspök leveleinek „copier-könyve.” 1900—1905-ig 27 drb. levél levonata.

48. Nemzetes Zsoldos Istvánnak, fia ifjabb Zsoldos Istvánnak a polgári társaságban bevetteteése érdemében a priv. püspöki Szombathely mezővárosbéliiek által a vallás különbsége tekintetéből közbevetett akadályoknak előadása, hivatalos megvizsgálása és a felsőbb helyeken miként lettek elintézésének rajzolattya. 92. lap.

49. Dr. Antal Géza püspök magánlevelezése. Antal Gézához 1888—1934-ig intézett levelek, Antal Gézánéhoz 1888—1919-ig intézett levelek, valamint Antal G. apósának, Opzoomer Vilmos utrechtii egyetemi tanárnak feleségéhez írott számos levele az 1840-es évektől kezdve. Két szekrényt teljesen megtöltő rendezetlen levélanyag.

50. Morócza Dániel által készített munkálat, az egyházker. gyűlés jegyzőkönyveinek 1711—1815-ig terjedő tartalommutatója.

51. Németh István által készített katalógus.

